

КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ В КОНТЕКСТІ ЛОЗАННСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ (1922 – 1923 РР.)

Гончар Юлія Борисівна

кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та археології,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
e-mail: yu.b.honchar@npu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0106-1385>

Коростельова Анна Сергіївна

магістр історії, м. Київ
e-mail: annakorosteliovaanna@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2176-6270>

***Анотація.** В статті висвітлюється питання Константинопольського патріархату в повоєнному врегулюванні між Туреччиною та Грецією на Лозаннській конференції 1922 – 1923 рр. Окреслено роль Патріархату в реалізації проекту грецької «Великої ідеї» після завершення Першої світової війни та оцінку діяльності Патріархату національним турецьким урядом в Анкарі. На основі офіційних протоколів конференції висвітлено зміст дискусій та визначено контекст, в якому питання Патріархату розглядалось на конференції. Головну увагу в статті приділено спробам патріарха Мелетія IV вплинути на рішення конференції. З залученням офіційної періодики Патріархії розкрито розуміння Патріархатом власного становища та здійснені ним заходи. На основі американської та британської періодики висвітлено суспільну думку в цих країнах щодо питання видалення Константинопольського патріархату з території турецької держави та її вплив на позиції провідних учасників конференції. Визначено чинники, що вплинули на рішення конференції щодо Патріархату.*

***Ключові слова:** Константинопольський патріархат, Греція, Турецька держава, грецько-турецька війна 1919 – 1922 рр., Лозаннська конференція, Конвенція про обмін населенням між Грецією і Туреччиною, Велика Британія, США, Лозаннський мирний договір.*

Постановка проблеми. Конференція з проблем Близького Сходу, що працювала в Лозанні з 20 листопада 1922 р. до 24 липня 1923 р. і виробила остаточні умови мирного договору Союзних держав Антанти з Туреччиною, згадується більшістю істориків переважно в контексті завершення територіального перерозподілу за результатами Першої світової війни. Дійсно, вирішені конференцією територіальні питання та встановлення режиму Проток підвели геополітичні підсумки війни. Втім, в турецькій та грецькій історіографічних школах Лозаннська конференція досліджується, в першу чергу, як поворотний момент в долі двох національних «проектів» – творення турецької національної держави та спроби реалізації грецької «Великої ідеї» (Hellenic Megali Idea), що передбачала, по суті, реставрацію Візантійської імперії [Yildirim, 2006; Bayar, 2014; Μάμαλος, 2009].

В той час як поразка Османської імперії у війні, окупація греками Ізміру (Смірни) в травні 1919 р. та умови Севрського мирного договору 1920 р. стимулювали процеси визрівання та консолідації турецької нації в рамках Турецької Республіки, Греція, опинившись в колі переможців в Першій світовій війні, за підтримки Великобританії намагалась максимально розширити кордони «грецької імперії» за рахунок територій в Малій Азії. Попри те, що Севрський договір передав Греції лише право на управління територіями західної Малої Азії навколо міста-порту Ізмір (Смірна), впродовж 1920 – 1922 рр. грецькі війська завоювали північно-західну частину півострова, намагаючись максимально розширити зону окупації. Після успішного турецького контрнаступу та «Малоазійської катастрофи» Королівство Греція було змушено 13 жовтня 1922 р. долучитись до підписання Муданійського перемир'я, що засвідчило не лише його військову поразку, але й відмову від проекту побудови «Великої Греції».

Питання врегулювання греко-турецьких відносин, що обговорювалося на Лозаннській конференції, значною мірою було вирішено Конвенцією про обмін населенням між Грецією і Туреччиною від 30 січня 1923 р. Цей документ, по суті, закріпив напрямок розвитку цих країн як моноетнічних, або, щонайменше, монорелігійних національних держав. Рішення про примусове переселення майже двох мільйонів людей, підтримане і турецькою, і грецькою стороною на конференції, мало на меті позбутись тих, кого вважали «деструктивним елементом», і в такий спосіб забезпечити національну однорідність населення країни [Yildirim, 2006].

Конвенція, яку тривалий час вважали прикладом для наслідування при вирішенні міжетнічних проблем, а сучасні дослідники – легітимацією депортації з елементами етнічних чисток [Yildirim, 2006], мала лише два виключення. Перше – обміну не підлягали грецька община Константинополя та мусульманське населення Західної Фракії [Lausanne Peace Treaty VI. Convention Concerning the Exchange of Greek and Turkish Populations Signed at Lausanne, 1923]. Другим виключенням, що не отримало навіть формального закріплення в текстах Лозаннського договору, втім мало доленосне, зокрема і для сучасної України, значення, стало збереження Константинопольським патріархатом свого історичного місцеперебування на Фанарі, що, безумовно, дозволило зберегти його провідну роль серед православних церков.

Історіографічний огляд. Питання про причини такого рішення, а також значення Лозаннської конференції для подальшої долі Патріархату неодноразово опинялись в центрі уваги грецької та турецької історіографії. Становищу та політиці, яку проводив в повоєнний період Константинопольський патріархат, присвячені, зокрема, праці грецьких дослідників Г. С. Мамалоса [Μάμαλος, 2009] та Х. Ціріса [Τσίρης, 2018], турецьких дослідників М. Баша [Baş, 2018], І. Ердала [Erdal, 2004], Н. Ердем [Erdem, 2016], Є. Байяр [Bayar, 2014], О. Йілдирима [Yildirim, 2006] та Х. Узуна [Uzun, 2013]. Зрозуміло, що позиції та оцінки цих двох шкіл мають полярний і значною мірою конфронтаційний характер. Сучасні російські дослідники П. В. Єрмілов та А. А. Чібісова [Ермилов, Чибисова, 2018] також неодноразово звертались до проблематики історії Константинопольського патріархату після Першої світової війни та підіймали питання значення для його статусу Лозаннської конференції. Втім, головною метою цих праць, по суті, було прагнення применшити значення діяльності Фанару та довести неправомірність статусу

Константинопольського патріарха як примаса в православному світі, а також штучність титулу Вселенський, що, як вважають росіяни, були закріплені виключно в ході обговорення питання Патріархату на конференції.

В статті використано протоколи конференції [Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922 – 1923: Records of the Proceedings and Draft Terms of Peace, His Majesty's Stationary Office, 1923], матеріали офіційної періодики Патріархії [Δικαία Αποφασίς, 1923], а також матеріали британської [Events in Constantinople. Refet Pasha and Angora. From a diplomatic correspondent, 1922; Patriarch at Constantinople, 1923; The Patriarch's Threat, 1922; The Turk and the Patriarch, 1923] та американської [Gains at Lausanne in private meetings; Allies and Turks Closer to Agreement Than Official Records Indicate. No trading of populations. Turks Have Virtually Agreed to Let the 200,000 Greeks Remain in Constantinople, 1923; Greek patriarch asks guaranties of Turks. Fears Future of Orthodox Communicants, 1922; May shift Patriarchate; Greek Hierarchy Will Quit Constantinople if Guarantees Are Inadequate, 1922; Rising Turkish hopes, 1923; Turks more defiant after Paris breath; They Withdraw All Previous Concessions and Prepare a Treaty of Their Own. But allies remain united. Franco-British Bargain Assures Concerted Action – Conference Break-Up Expected Next Week, 1923] преси, що дозволяють висвітлити міжнародну діяльність Патріархату та окреслити суспільну реакцію на проблему видалення церковної інституції з території Туреччини в тих країнах, позиція яких щодо її вирішення на конференції стала ключовою.

Мета. Дана стаття має на меті висвітлити питання Константинопольського патріархату в повоєнному врегулюванні між Туреччиною та Грецією на Лозаннській конференції 1922 – 1923 рр. та визначити чинники, що вплинули на порушення та спосіб вирішення міжнародною конференцією питання долі і статусу церковної інституції. Головне **завдання**, яке ставиться у дослідженні – проаналізувати діяльність самого Патріархату, зокрема, міжнародні зусилля патріарха Мелетія IV щодо збереження статусу церкви.

Виклад основного матеріалу. Першочерговий порядок денний Лозаннської конференції та позиція турецької делегації, окреслена наприкінці жовтня 1922 р. урядом в директиві з 14 пунктів [Uzun, 2013, с. 331-332], не передбачали розгляду питання Константинопольського патріархату. Порушення цього питання стало наслідком двох обставин – перша, пов'язана з неочікуваним для Союзних держав характером обговорення і вирішення на конференції питання прав національних меншин в Туреччині і Греції. Проголошений на останньому етапі війни принцип права націй на самовизначення та кордони нових європейських держав, визначені рішеннями Паризької конференції 1919 р., поставили на міжнародний порядок денний питання захисту прав національних меншин. Рішенням цього питання стало підписання в 1919 – 1920 рр. серії Договорів про меншини між державами Антанти та державами Центральної та Східної Європи: Польщею, Угорщиною, Чехословаччиною, Королівством СХС (Югославія), Румунією, Австрією та Болгарією. На початку конференції передбачалось, що договір з Туреччиною буде містити зобов'язання турецького уряду щодо визнання прав національних меншин, як вони були окреслені в попередніх договорах [Bayar, 2014, с. 114]. Втім вже перша промова голови турецької делегації, міністра закордонних справ Туреччини Ісмет-паші (Ісмет Іненю) на конференції засвідчила, що одним із ключових завдань він вважає позбавлення Туреччини від тих, хто завдяки привілеям створюють «державу

в державі», та забезпечити існування «однорідної та єдиної батьківщини» [Yildirim, 2006, с. 33]. В свою чергу, голова грецької делегації Елефтеріос Венізелос у вступній промові акцентував увагу на соціальних, економічних та політичних проблемах, що виникають у грецького уряду внаслідок переселення грецьких біженців з Малої Азії до Греції. В подальшому ці ж аргументи стануть обґрунтуванням вимоги Е.Венізелоса виключити греків Константинополя з обміну [Yildirim, 2006, с. 35]. Вже 1 грудня 1922 р. д-р Фрітьоф Нансен, знаний філантропічною діяльністю в рамках допомоги постраждалому в результаті війни населенню Європи, представив конференції свою доповідь щодо проекту обміну населенням між Грецією і Туреччиною. З цього часу умови обміну стали головною темою обговорення конференції впродовж наступних двох місяців. Як доводить турецький дослідник Йілдірим, «греки та турки прибули до Лозанни з наміром здійснити примусовий обмін, і конференція стала лише місцем для обговорення їхніх застережень щодо характеру проекту» [Yildirim, 2006, с. 39]. При цьому слід зауважити, що, коментуючи доповідь Ф. Нансена, Ісмет-паша наголосив: «у будь-якому випадку, якщо обмін буде здійснений, грецьке населення всієї Туреччини, включаючи Смірну та Константинополь, буде включено до обміну» [Yildirim, 2006, с. 45].

Другою обставиною, яка призвела до обговорення питання Патріархату на конференції в Лозанні, стала активна діяльність Фанара після поразки Османської імперії в Першій світовій війні. Спираючись на присутність військ Антанти, що в 1918 р. окупували зону Проток, а з 1920 р. Константинополь, та на новітні принципи міжнародної політики, окреслені пунктами Вільсона, Патріархат розпочав відкриту боротьбу за свої права, прономії та легітимну міжнародну правосуб'єктність. Наочним проявом амбіцій Патріархату стала участь місцеблюстителя патріаршого престолу Дорофея в Лондонській конференції 1921 р. та обрання в грудні того ж року на патріаршій престол Мелетія IV, який здійснив спробу налагодити прямий діалог з політичними лідерами Антанти. Серед цілей Патріархату, безумовно, була й підтримка грецького проекту відродження «Великої Греції». Втім, як виявилось невдовзі, вже не вперше в історії, автономна діяльність церковних інституцій та амбіції світської влади погано уживаються між собою. Самостійна міжнародна діяльність Патріархату призвела до кризи у відносинах між повоєнними грецькими урядами і Патріархатом, яку було подолано фактично лише в умовах поразки грецьких військ в Малій Азії в 1922 р. [Гончар, Коростельова, 2022].

Прозахідна діяльність місцеблюстителя Дорофея і патріарха Мелетія IV та відкриті анти-турецькі заклики посилили ескалацію греко-турецьких взаємин та радикалізацію турецьких настроїв довкола питання Патріархату. Перемога турецьких військ у греко-турецькій війні, яка докорінно змінила співвідношення сил між переможцями у Великій війні і колишньою переможеною Туреччиною, не залишала сумнівів в тому, що доля Патріархату приречена. Великі Національні Збори Туреччини (ВНЗТ) були однозначно налаштовані на усунення Патріархату зі Стамбулу. Крім абсолютно анти-грецьких настроїв, які панували серед депутатів ВНЗТ, одним із аргументів на користь його усунення була переконаність в тому, «що наполегливість греків щодо збереження патріархату в Стамбулі була викликана довгостроковим планом захоплення лідерства в православному світі. Оскільки російський патріархат, який недавно перебрав це керівництво, був позбавлений влади революційним урядом» [Yildirim, 2006, с. 76]. В свою чергу, голова уряду

ВНЗТ Мустафа Кемаль окреслював Патріархат як виключно грецький осередок [Baş, 2018, с. 289]. Турецька сторона вбачала в Патріархаті елемент, який заважає туркам і грекам співіснувати в державі [Erdal, 2004, с. 38]. З метою розв'язання «тривалої історичної проблеми», уряд Анкари ще з 1921 р. досліджував можливість створення Анатолійського Патріархату «за допомогою якого можна було б віддалити християн турецького походження в Анатолії від орбіти Патріархату в Стамбулі». І хоча антифанарський рух на чолі з Папою Евтимом I (Павлом Карахісарітісом), не знайшов широкої підтримки крім населення внутрішніх районів Анатолії, зрештою, вже в грудні 1922 р. в Туреччині було створено синод Турецької Православної Церкви [Yildirim, 2006, с. 75]. Тож, для турецького уряду Лозаннська конференція стала можливістю остаточно розв'язати проблему Патріархату.

Патріарх Мелетій IV усвідомлював всю карколомність ситуації, в якій опинився Фанар. Одразу після підписання Муданійського перемир'я в американській пресі з'явилися повідомлення, що в середовищі Патріархату серйозно розглядається можливість тимчасового перенесення резиденції патріарха з Константинополя на гору Афон у випадку, якщо Лозаннська конференція не зможе забезпечити реалізацію турками гарантій безпеки християнського населення [Greek patriarch asks guarantees of Turks. Fears Future of Orthodox Communicants, 1922, с. 10; May shift Patriarchate; Greek Hierarchy Will Quit Constantinople if Guarantees Are Inadequate, 1922, с. 3]. Одночасно відсутність питання церковної інституції в порядку денному і регламенті роботи майбутньої мирної конференції загрожувала залишити питання Вселенської церкви поза увагою міжнародної спільноти, що стимулювало Патріархат до початку активної кампанії із захисту своїх позицій [Baş, 2018, с. 287]. Міністерствам іноземних справ західних країн надсилались телеграми, в яких містився заклик до Союзних держав захистити християнське населення Туреччини. Зокрема, в документі від 30 жовтня 1922 р., який було передано посольствам США в Лондоні, Парижі та Римі, заявлялося, що на конференції велика увага приділятиметься захисту меншин в Туреччині, натомість питання щодо видалення Патріархату зі Стамбулу залишається поза увагою міжнародного політикуму [Erdal, 2004, с. 38].

Іншим напрямком діяльності Патріархату стало відновлення зв'язків з офіційною владою Греції. Для цього склалась сприятлива ситуація – новий військовий уряд Греції, що був створений у вересні 1922 р. після військового заколоту на чолі з новообраним королем Георгом II, прийняв рішення, що головою грецької делегації на конференції в Лозанні стане Елефтеріос Венізелос, провідний грецький політик і дипломат, який привів Грецію до лав Антанти в 1917 р. і представляв країну на всіх визначних міжнародних переговорах попередньої декади. З грудня 1920 р. від поразки на парламентських виборах і перемоги в Греції роялістів, прихильників пронімецького короля Костянтина I, Венізелос перебував у своєрідному добровільному вигнанні в Лондоні, що сприяло укріпленню його особистих зв'язків з британським політикумом, зокрема, з головою британського Форин-офісу лордом Керзоном. Е. Венізелос був, очевидно, єдиним з грецьких політиків, хто мав потенціал і шанс перетворити грецьку військову поразку у дипломатичну перемогу. З кінця вересня 1922 р. Е. Венізелос фактично зосередив в своїх руках всю роботу з підготовки грецької участі в мирній конференції в Лозанні.

Відомий своєю активною прихильністю політики еллінізму Е. Венізелоса, патріарх Мелетій IV покладав надію, що внаслідок превентивного встановлення діалогу з грецьким політиком позиція Патріархату буде донесена до Союзних держав. Відомо про три меморандуми, які патріарх надіслав Е. Венізелосу наприкінці жовтня 1922 р. [Erdem, 2016, с. 114].

В першому меморандумі Мелетій IV висував припущення, що Константинополь в перспективі зможе і надалі залишатися центром релігійного життя як для мусульманського, так і для християнського населення. Таким чином патріарх наголошував на можливості співіснування в місті і Халіфату, і Патріархату. Більш того, на думку Мелетія IV, Патріархат міг «функціонувати як центр Ліги Націй» в Константинополі, оскільки «якими б не були умови в договорі і які б не були надані права національним меншинам, вони не будуть мати жодної цінності або вагомості, якщо не буде забезпечене їхнє виконання». Константинопольський патріарх висловлював невпевненість у дотриманні турецькою стороною будь-яких гарантій і за посередництвом Е. Венізелоса пропонував Західним державам відстоювати на конференції інтереси Патріархату в захисті яких, на думку патріарха, були зацікавлені і самі європейські держави. В меморандумі також було вказано, що міжнародний престиж Патріархату буде поставлено під загрозу, якщо церковна інституція покине свою резиденцію та переміститься до іншої держави [Erdem, 2016, с. 114].

Особливу увагу патріарх приділив і питанню фактору радянської Росії, яка проявляла зацікавленість в укріпленні відносин з кемалістами. У меморандумі патріарх висловив занепокоєння щодо ймовірності перенесення РПЦ до Константинополя. На думку Мелетія IV, Константинопольський патріархат, у разі перенесення своєї резиденції до іншої країни, зможе покращити взаємини з іншими іноземними церквами, проте це не зможе виправдати ті втрати, які спричинить зміна місця розташування церковної інституції. В меморандумі вказується, що греки і надалі проживатимуть в Стамбулі, а присутність там західного впливу зможе захистити грецьку общину та Патріархат. «Союзники та американці повинні знайти та створити для нас найбільш сприятливі умови проживання з точки зору цивілізаційних та гуманітарних питань», – зазначав Мелетій IV [Erdem, 2016, с. 115].

В іншому меморандумі константинопольський патріарх наголошував на тому, що, якщо союзники покинуть Константинополь, серед православного населення також може з'явитися тенденція до масового виїзду, а укріплення Мустафи Кемалю в Константинополі призведе до того, що всі адміністративні відносини Патріархату з митрополитами на грецьких землях будуть перервані. Було зазначено, що втрата зв'язку між престолом митрополій Греції та патріаршим престолом Константинополя знівелює й ідею єкуменізму.

На випадок виникнення такої ситуації Мелетій IV пропонував Е. Венізелосу два варіанти розвитку подій для Патріархату. Перший з них – це реорганізація Патріархату в грецьку установу в Стамбулі, другий – тимчасове перенесення резиденції в Салоніки.

Розглядаючи перший варіант, патріарх зазначив, що це зможе підкреслити елліністичний характер міста, проте питання перенесення резиденції патріарха і надалі залишатиметься відкритим в разі чергової греко-турецької війни.

У іншому випадку, якщо Патріархат тимчасово буде перенесено в Салоніки, це буде вважатися виправданим актом, зважаючи на жорстку політику турків. Адже практика перенесення Патріархату мала місце і раніше в історії Церкви. В меморандумі зауважувалось, що для цього немає жодних юридичних перепон і достатнім буде санкціонувати це рішення на зібранні Синоду [Erdem, 2016, с. 117].

На завершення меморандуму константинопольський патріарх закликав Грецію, Сербію і Румунію до спільних дій на конференції для отримання гарантій безпеки християнського населення [Erdem, 2016, с. 118-119].

Такий тиск Константинопольського патріархату на Е. Венізелоса викликав певне незадоволення у грецького політикуму. Так, зокрема, грецький дипломат Димітріс Какламону, заявив, будь-які умови чи претензії з боку переможеної Греції до переможниці Туреччини могли б ще більше погіршити становище Патріархату [Μάμαλος, 2009, с. 59].

Британська періодика наприкінці жовтня 1922 р. повідомляла, що патріарх Мелетій IV вже тоді звинувачував союзницькі країни в їхній нездатності захистити християнські національні меншини від образ та нападів в Туреччині, адже під час греко-турецької війни греки, що проживали в Анатолії, дуже постраждали. Одночасно, як зауважувала британська газета «Liverpool Post and Mercury», турки, внаслідок гонінь з боку греків, постраждали не менше. Так чи інакше, напередодні Лозаннської конференції в британській періодиці існувала переконаність, що конференція справедливо вирішить питання Патріархату і останньому не доведеться переносити свою резиденцію на територію Греції – адже діяльність Мустафи Кемаля «полягає в тому, щоб будувати гарні відносини з Патріархатом. Турки-націоналісти мають сучасні уявлення щодо становища церкви і держави, оскільки говорять про відділення Халіфату від султанату. Можна припустити, що люди, які здатні вирішувати в такому секуляристському ключі турецькі справи, без жодних перепон зможуть прийти до згоди з Патріархатом» [The Patriarch's Threat, 1922, с. 6]. Проте висловлені припущення засвідчують недостатню обізнаність британського суспільства про рівень ескалації ворожості у відносинах між турецькою державою та Константинопольським патріархатом.

Зважаючи на виклики, які постали перед Патріархатом, а також невизначену позицію західних держав, Мелетій IV також спробував налагодити відносини з турецьким урядом в Анкарі. В своєму посланні від 2 листопада 1922 р. патріарх зауважував, що сам він турецького походження і не відчуває ворожнечі до турецького народу. Патріарх заявляв, що співіснування турків і греків в турецькій державі лише укріпить взаємини і дружбу між обома націями. Зрозуміло, що такі заяви Мелетія IV не змогли пом'якшити турецьку позицію, послабити греко-турецьку конфронтацію та переконати Туреччину відмовитись від ідеї видалення Патріархату зі Стамбулу [Baş, 2018, с. 287].

Попри те, що усунення Константинопольського патріархату зі Стамбула було однією з головних цілей турецької делегації в Лозанні, питання Патріархату не піднімалось нею аж до 12 грудня 1922 р. Можна припустити, що перебіг конференції дозволяв туркам сподіватись, що примусовий і загальний характер обміну, який обговорювався і підтримувався в цілому і турецькою, і грецькою делегаціями, буде включати і мешканців Фанару. Втім робота підкомітету з питань меншин, що надала свій звіт Територіальній та військовій комісії конференції 14 грудня 1922 р., виявила

ті ключові розходження, узгодження яких вимагало від кожної із зацікавлених сторін додаткових аргументів у відстоюванні власних інтересів [Yildirim, 2006, с. 37]. Такими проблемними питаннями стали грецька вимога про виключення з обміну греків Константинополя, що загострювала для турків питання Патріархату, та небажання турецької делегації надавати національним меншинам спеціальні гарантії за стандартами Ліги Націй, що, в свою чергу, підштовхнуло лорда Керзона до більшої підтримки грецьких вимог з метою чинити тиск на турецьку делегацію [Bayar, 2014, с. 116-117]

В рамках обговорення цих питань, голова турецької делегації, Ісмет-паша 12 грудня, звертаючись до учасників конференції, заявив, що Константинопольський патріархат проводив всі види діяльності для розширення кордонів Греції від часу здобуття останньою незалежності. Вже 14 та 16 грудня під час роботи підкомітету з Обміну полоненими та населенням Ісмет-паша оголосив, що всі привілеї, надані меншинам в Османській імперії, втратили свою дію, а духовенство та їх лідери повинні займатися виключно релігійними справами. Тож, зважаючи на втрату світської влади над грецькою общиною, Константинопольський патріархат повинен був покинути територію Туреччини [Erdal, 2004, с. 38-39]. Більш того, 16 грудня 1922 р. турецька делегація надала підкомітету з Обміну письмову заяву, в якій окреслила, що Патріархат повинен покинути Туреччину, тому що вичерпав сенс свого існування після втрати політичних привілеїв, якими він користувався, та інститутів, які були органічно з ним пов'язані [Erdem, 2016, 199].

Турецькі вимоги щодо усунення Патріархату викликали широкий суспільний резонанс. Грецькі газети цитували вислів Е. Венізелоса – «руйнування Патріархату буде руйнацією і для Греції». Одночасно висловлювалось розуміння того, що питання Патріархату було підняте турецькою делегацією в контексті більш широкого кола проблемних питань конференції, зокрема, питання прагнення Туреччини позбутись контролю Заходу над Протоками. Збереження ж в Константинополі Патріархату несло загрозу цим планам [Erdem, 2016, 199-120]. Британська періодика висловлювала припущення – якщо Патріархат стане автокефальною церквою за аналогом Сербської, Румунської та Болгарської, Туреччина не заперечуватиме щодо його збереження в Константинополі. «Причина, через яку турки висловлюють заперечення щодо існування інституції Константинопольського патріархату, полягає в тому, що вони звинувачують Фанар в грецькій пропаганді, яка, на їх думку, є джерелом переважної більшості проблем між Грецією та Туреччиною» – писала газета «The Daily Telegraph» [Events in Constantinople. Refet Pasha and Angora. From a diplomatic correspondent, 1922, с. 11]. Втім турецька преса заперечувала всі ці припущення: «турецькі представники не хочуть, щоб Вселенський патріархат залишався в Стамбулі, навіть якщо його привілеї будуть обмежені, як, наприклад, в Сербії, Румунії чи Болгарії» [Erdem, 2016, 111-112].

Неочікувано категоричною виявилась реакція на вимоги Туреччини щодо видалення Патріархату з Константинополя з боку спеціальної місії США на конференції. В заяві від 16 грудня американська місія, посилаючись на суспільну думку, повідомляла підкомісію з питань меншин, що: «пропозиція скасувати або видалити інститут Константинопольського Патріархату зустріла різке осудження та протест серед значної кількості американських громадян. Американська делегація

хоче підкреслити думку тих, чиї протести ми отримали, що Патріархат був збережений мудрістю не іноземців у Туреччині, а самою Туреччиною, і буде вчинено нестерпну несправедливість, якщо вона буде наполягати на скасуванні установи. У нас є адекватні докази цієї точки зору в телеграмі від підписантів, які представляють великі маси нашого населення» [The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State. Lausanne, 1923, Document 776]. Ця заява спеціальної місії викликала здивування навіть в Держдепартаменті США. У зворотній телеграмі держсекретар Ч. Хьюз зауважив, що «питання місця перебування Патріархату не виглядає як суттєве у розгляді проблеми захисту меншин» [The Secretary of State to the Special Mission at Lausanne, 1923, Document 783]. Втім серед завдань, поставлених перед делегацією на конференції Держдепартаментом США, крім питань, що стосувались американських економічних інтересів, фігурували й гуманітарні питання, зокрема, питання відстоювання прав нацменшин. Постановка ж цих питань значною мірою була спричинена налаштуванням американської суспільної думки, що була обурена фактами геноциду вірмен та турецькою політикою щодо християнського населення країни [From the Secretary of State (Hughes) to the Ambassador in France (Herrinck), 1923, с. 886-888]. Позиція американської спеціальної місії була важливою для турецької делегації з двох ключових причин. Перша стосувалась необхідності нівелювати американську зацікавленість у вирішенні проблеми виділення турецьким урядом земель для створення національного дому для вірмен [Yildirim, 2006, с. 72], друга – прагнення заручитись фінансовою допомогою США в майбутньому, адже передбачалось, що скасування режиму капітуляцій для європейських держав призведе до їх відмови економічно підтримувати Туреччину [Yildirim, 2006, с. 73].

Подальші дискусії на конференції з питання долі Патріархату звелися до збереження місця його перебування на Фанарі, навіть за умов втрати певних прономій. Так, делегат від Франції висловив тезу про те, що Патріархат має суто символічний характер і запропонував лишити церковну інституцію в Стамбулі як незалежну стамбульську церкву з дуже обмеженими повноваженнями та прерогативами [Erdal, 2004, с. 38-39]. Яскравим свідченням домінування такого підходу стало те, що навіть представники Греції схилились до пропозиції французького делегата. Е. Венізелос висловив тезу про те, що туркам шкодив не Патріархат як церковна інституція, а саме неправильна тактика та діяльність деяких патріархів. Саме тому, на думку грецького політика, «несправедливо приписувати установі окремі недоліки. В інтересах Туреччини, щоб Патріархат залишався в Стамбулі за умови, що він буде виконувати лише свої релігійні обов'язки» [Erdal, 2004, с. 40]. Окрім того, Е. Венізелос наголосив, що Вселенський патріархат співіснував з Османською імперією пліч-о-пліч протягом п'яти сторіч і лише зараз створився прецедент, коли турецький уряд знайшов привід поскаржитися на дії церковної інституції [Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922 – 1923: Records of the Proceedings and Draft Terms of Peace, His Majesty's Stationary Office, 1923, с. 321].

Проте турецька делегація всіляко заперечувала навіть такі пропозиції, заявляючи, що Фанар завжди займався політикою в Анатолії, та акцентуючи увагу на ворожому ставленні Патріархату до Туреччини під час Великої війни [То́рґс, 2018, с. 133-134]. Тож, з метою уникнення нових суперечок та проблем, делегація

вимагала переносу резиденції патріарха на Афон [Baş, 2018, с. 287-288]. Позиція турецької сторони окреслювалася і тезами Мустафи Кемаля, який в інтерв'ю кореспонденту журналу «Le Journal» від 25 грудня 1922 р. охарактеризував Константинопольський патріархат як такий, що «сіє в країні зерна розбрату» та призводить до нещастя та бід [Erdem, 2016, с. 111].

Зрештою, питання Патріархату так і не було вирішене в рамках роботи підкомісії з обміну населення та меншин. Результати обговорень було оформлено як доповідь до засідання Територіальної та військової комісії, що мала відбутися 10 січня 1923 р. [Erdal, 2004, с. 39-40].

Протягом бурхливих обговорень на конференції питання Патріархату впродовж грудня 1922 р., Мелетій IV продовжував активні міжнародні зусилля, закликаючи Європу до захисту греків. Розуміючи, що закликів до Західних країн недостатньо, патріарх продовжував спроби досягти консенсусу з турецьким урядом, передаючи свої послання через турецьку пресу. Аналізуючи турецьку періодику, можна сказати, що вже в той час Мелетій IV ладен був добровільно погодитися на обмеження своїх прав заради збереження церковної інституції в Константинополі. Так, 2 грудня 1922 р., звертаючись до турецьких журналістів, патріарх пропонував забути про всі конфронтації та «перегорнути нову сторінку». «Відтепер, – звертався Мелетій IV, – Патріархат буде займатися лише релігійними справами. Ми здійснювали багато помилок в минулому. З цього моменту ми готові стати мостом дружби між турками та християнами. Те, що робили греки раніше, було безумством. В даний момент наша повага до турків зросла ще більше» [Erdal, 2004, с. 39-40].

Втім жодні заклики патріарха не змогли знівелювати турецькі вимоги. Більш того, позиції Туреччини на конференції укріплювалися і внаслідок наявного протиборства між самими європейськими державами. Американська преса повідомляла про те, що на початку 1923 р. доля Лозаннської конференції напряду залежала від взаємин між Великою Британією та Францією в ситуації розбіжності поглядів керівництва держав на питання виплат Німеччиною репарацій та назріваючу Рурську кризу. Згідно з газетою «The New York Times», турки розраховували отримати велику вигоду з цієї конфронтації та ще більше ослабити союзницький блок з метою подальшого лобіювання своїх інтересів [Turks more defiant after Paris breath; They Withdraw All Previous Concessions and Prepare a Treaty of Their Own. But allies remain united. Franco-British Bargain Assures Concerted Action – Conference Break-Up Expected Next Week, 1923, с. 4]. Тож, «розрив Антанти» став каталізатором того, що турецька делегація, не дочекавшись запланованого на 10 січня пленарного засідання Комісії, вчергове поставила на порядок денний вимогу видалення Патріархату з Константинополя [Rising Turkish hopes, 1923, с. 12]. Ситуація довкола питання церковної інституції на початку січня 1923 р. загострилась настільки, що повідомлялося навіть про можливе перенесення конференції у випадку, якщо країни не досягнуть консенсусу щодо Константинопольського патріархату [Patriarch at Constantinople, 1923, с. 9].

Події розгорталися настільки швидко, що в самому Константинополі Патріархія не встигала окреслювати для себе всі звиви та нюанси перебігу конференції. Так, впевнений у позитивному вирішенні питання щодо Патріархату, офіційний журнал Фанару «Церковна правда» опублікував статтю під назвою «Справедливі рішення». У випуску від 7 січня 1923 р. зазначалося, що «питання, яке

обговорювалося на великій кількості засідань, викликало справедливе занепокоєння та благословенну тривогу не тільки у безпосередньо зацікавленого православного населення, але і у всього християнського світу». Патріархія «очікує початок мирної ситуації для народів цієї країни і в той самий час залишається у великому боргу перед своїми братами і сестрами у Христі, які доєдналися до неї в боротьбі за укріплення закону, а також всім і особливо православним урядам за ефективну підтримку Вселенського патріархату з боку їхніх представників в Лозанні». Разом з цим Патріархія надсилала телеграми з подякою за підтримку до очільників Греції, Сербії, Румунії та патріархів й архієпископів інших церковних інституцій [Δικαια Αλοφασίς, 1923, с. 1-3].

Разом з тим американська газета «The New York Times» 8 січня 1923 р. опублікувала новину про те, що союзники прийшли до консенсусу щодо питання Патріархату та домовилися про його видалення з Константинополя. «Натомість, будь-які греки, які прагнуть повернутися до Стамбулу, матимуть змогу зробити це безперешкодно. Самі ж греки, в свою чергу, відмовляться від ідеї гоніння турків зі своєї території. Таким чином, делегації в Лозанні зможуть уникнути обговорення питання греко-турецького обміну населення та, в перспективі, цього обміну взагалі може не бути», – зазначалося у «The New York Times» [Gains at Lausanne in private meetings; Allies and Turks Closer to Agreement Than Official Records Indicate. No trading of populations. Turks Have Virtually Agreed to Let the 200,000 Greeks Remain in Constantinople, 1923, с. 3].

Зрештою, 10 січня 1923 р. відбулося пленарне засідання Комісії з територіальних та воєнних питань. На цьому засіданні лорд Керзон відкрито виступив проти видалення Патріархату з турецьких терен, акцентуючи увагу на тому, що це матиме негативні наслідки для всього цивілізованого світу [Μάμαλος, 2009, с. 58]. Британська делегація заявила, що депортація Константинопольського патріархату спричинить занепокоєння християнського світу та негативно відобразиться на релігійних почуттях як православних, так і англіканців [Baş, 2018, с. 287]. Тож, лорд Керзон вчергове спробував вирішити проблему, запропонувавши залишитися Константинопольському патріархату в Стамбулі в якості суто релігійної установи та позбавити його політичних і адміністративних прерогатив. Одночасно, Керзон наголосив, що комітети союзницьких держав цілком розділяють його точку зору щодо недоцільності видалення Патріархату з турецьких терен [Baş, 2018, с. 288].

Згідно з протоколами Лозаннської конференції, в своїй промові лорд Керзон акцентував на тому, що «турецька делегація в підкомісії навела аргументи на користь того, що ці повноваження використовувалися в останні роки з політичною метою; турки навіть стверджували, що Патріархат став центром політичної агітації. Тепер, якщо ці твердження відповідають дійсності, їх можна розглядати як достатню причину для зміни, урізання або навіть відміну політичних привілеїв патріарха. Для цього був би гарний привід, якби можна було довести, що цими повноваженнями зловживають або що вони представляють будь-яку небезпеку для турецької держави. Проте це не є причиною для знищення духовних та церковних привілеїв патріарха» [Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922 – 1923: Records of the Proceedings and Draft Terms of Peace, His Majesty's Stationary Office, 1923, с. 319].

Французька делегація цілком підтримала пропозицію Керзона, підкресливши, що православна грецька община Константинополя не може бути позбавлена свого духовного лідера. Вчергове підтримала Патріархат і американська делегація, апелюючи до прагнення американського суспільства щодо «збереження Вселенського патріархату в Константинополі».

Окрім Великих держав з закликами до турецької делегації щодо збереження Патріархату зверталися і представники Румунії та Сербії. Так, румунська сторона підкреслила турецькій делегації «в дружньому дусі, що релігійна совість румунського народу буде зачеплена, якщо проти Патріархату будуть застосовані рішучі заходи». Румунський делегат підкреслив, що подальше розташування Патріархату в Стамбулі «було б актом політичної послідовності з боку Туреччини, великої ісламської держави, не ображати релігійні почуття» християн. Румунський представник повторив слова свого сербського колеги, котрий високо оцінив вклад Патріархату в поширення культури: «Протягом сторіч покоління зверталися до Вселенського патріархату за підтримкою, допомогою та втіхою. Його зникнення створить великий моральний вакуум. Це створить враження, що частина цивілізації зникла разом з ним. Совість людей, незалежно від релігії, буде вражена» [Μάμαλος, 2009, с. 58].

Безумовно, лишитися осторонь дискусій на засіданні не міг і Е. Венізелос. Згідно з протоколами Лозаннської конференції, грецький політик звертався до турецької делегації, наголошуючи на тому, що «вся Православна Церква об'єдналася у прагненні зберегти її лідера в Константинополі. Таким чином, більш ніж 140 мільйонів людей звернулися до турецької делегації з проханням не чинити шкоду інституту Патріархату. Не тільки ортодоксальні народи висунули цю вимогу. Запрошені держави доєдналися до їх заклику і комісія заслухала офіційну заяву уряду Сполучених Штатів Америки, який, незважаючи на те, що знаходився так далеко, наполягав на збереженні Патріархату в Константинополі. Неможливо собі уявити, щоб турецька делегація могла лишитися байдужою до заклику цієї великої демократії» [Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922 – 1923: Records of the Proceedings and Draft Terms of Peace, His Majesty's Stationary Office, 1923, с. 324].

Зіштовхнувшись з одностайною думкою делегацій та «під тиском Америки та Британії турецька сторона, зробивши всі розрахунки, погодилася, що Патріархат і надалі залишиться в Стамбулі» [Yildirim, 2006, с. 76], заявивши, що це було зроблено «з наміром надати доказ свого прагнення до примирення» [Μάμαλος, 2009, с. 58-59]. Турки також підкреслили, що покладаються на гарантії, які їм надали в офіційних виступах представники європейських делегацій [Baş, 2018, с. 288-289].

Вже згодом, звітуючи на таємному засіданні Великих Національних Зборів Туреччини, один з учасників турецької делегації – Риза Нур зауважив, що обговорювати проблему національних меншин та Патріархату було дуже важко, оскільки всі християни діяли спільним фронтом щодо цих питань, а сама Лозанна була «наповнена священниками» [Erdem, 2016, с. 112].

Разом з тим турецька делегація погодилася залишити Патріархат в Стамбулі за умови, що всі його прерогативи та привілеї, надані в період існування Османської імперії, будуть ліквідовані. «Релігійні та мирські повноваження, – акцентував Ісмет-паша, – залишаться у патріарха. Проте буде створено посаду наїба. Патріархом призначатиметься наїб, але його робота може контролюватися турецькою

державою» [Erdal, 2004, с. 40]. Як заявив у своєму звіті ВНЗТ Різа Нур: «Ми хотіли видалити їх всіх. Проте повністю видалити Патріархат не вдалося. Всі прагнули зберегти його під тиском своїх церков. Сьогодні від Патріархату не лишилося нічого, окрім релігійної прерогативи. Після того, як всі його права зникли, він залишиться в стані страху перед нами» [Baş, 2018, с. 289-290].

Одночасно Ісмет-паша почав вимагати відставки патріарха Мелетія IV та його негайного від'їзду з Константинополя [Μάμαλος, 2009, с. 58-59]. Питання щодо усунення від посади Мелетія IV також було передбачуваним. Проблема постаті Мелетія IV, який став уособленням грецького націоналізму, як причини жорстокої позиції Туреччини в питанні Патріархату, обговорювалась пресою ще наприкінці грудня 1922 р. Так, одна з македонських газет робила наголос на неприйнятності для турків постаті патріарха Мелетія IV: «оточення Фанару дуже засмучене думкою про відставку патріарха, проте вважається, що становище Патріархату покращиться після відставки Мелетія» [Erdem, 2016, с. 119-120]. Навіть очільник грецької делегації, Е. Венізелос погодився з турецькою вимогою і виступив за усунення Мелетія від патріаршого престолу [Μάμαλος, 2009, с. 58-59]. Треба сказати, що і сам патріарх був готовий добровільно залишити свою посаду, а британська періодика охарактеризувала Мелетія IV як «людину сучасних ідей, реформатора майже апостольського темпераменту, яка може управляти та надихати великих лідерів. Він завжди готовий присвятити себе суспільному благу, тож запропонував відмовитися від патріаршества, якщо таким чином турків можна буде переконати пощадити церковну установу в столичному місті Східної Церкви» [The Turk and the Patriarch, 1923, с. 6].

Після досягнення консенсусу питання Константинопольського патріархату на Лозаннській конференції було закрито. Суттєвим негативом прийнятого конференцією рішення став той факт, що домовленості довкола Патріархату були суто усними і не закріплювались в жодному з документів Лозаннського договору [Treaty with Turkey and other Instruments signed at Lausanne, 1923]. Так, Германос Стринопулос, митрополит Фіатіри, в своїй доповіді Мелетію IV вказував: «В договорі немає жодної згадки про Вселенський патріархат, оскільки, за загальною думкою, в цьому немає необхідності» [Μάμαλος, 2009, с. 60].

Такий стан речей не міг остаточно задовольнити Константинопольський патріархат, адже відсутність в Лозаннських домовленостях пунктів щодо церковної інституції означали, що в будь-який момент Туреччина могла вчергове вимагати або видалення Патріархату з турецьких терен, або нівелювання вже і релігійних прерогатив патріарха. Тож, Мелетій IV, який формально лишався патріархом ще до кінця вересня 1923 р., у своїх листах до інших церковників окреслював необхідність доповнення Лозаннських домовленостей та внесення до них відповідної статті щодо Патріархату, аби церковна інституція могла безперешкодно здійснювати свою «остаточну» церковну діяльність [Erdem, 2016, с. 124].

Проте Лозаннські домовленості так і не були доповнені. Після завершення Лозаннської конференції Константинопольський патріархат зіштовхнувся з новими реаліями. Як і передбачала Патріархія, виконання турками гарантій не здійснювалося в повному обсязі, що спричинило чергові гоніння на греків та Патріархат. Тож, опинившись в нових умовах, Константинопольський патріархат

змушений був корелювати свою міжнародну діяльність, головною метою якої став пошук союзників та протекторату з боку Західних держав.

Висновки. Таким чином, Лозаннська конференція, несподівано для її учасників, перетворилась на форум, який помістив Константинопольський патріархат в епіцентр міжнародної політики і суспільної уваги. Необхідність вирішувати комплекс проблемних питань та узгоджувати інтереси переможців у Першій світовій війні з національними інтересами Туреччини, яка щойно отримала переконливу військову перемогу над Грецією, сформувала складну комбінацію з компромісів та тиску на турецьку державу з боку різних учасників конференції. Питання збереження Патріархату в Стамбулі стало однією з дипломатичних перемог Е. Венізелоса та лорда Керзона на конференції. Американська позиція, попри прагматизм відновленого ізоляціоністського курсу, також зіграла суттєву роль у зміні позиції Туреччини щодо питання долі Патріархату. Іншим вагомим чинником, що вплинув на рішення питання Патріархату на Лозаннській мирній конференції, можна вважати ту нову філософію міжнародних відносин, що включила у міжнародний порядок денний принцип захисту прав національних меншин та перетворила суспільну думку у фактор міжнародної політики. Разом з тим, на нашу думку, активна міжнародна діяльність Фанару повоєнного періоду та зусилля Мелетія IV стали підґрунтям не лише для беззастережного прагнення турецької держави до видалення Патріархату зі Стамбула, але і здобуття ним певного міжнародного авторитету та розширення політичних зв'язків Вселенського патріарха, що й зумовило суспільний резонанс в країнах Європи і США, який отримала турецька вимога з видалення церковної інституції з країни. І хоча анти-турецька діяльність Патріархату з просування ідеї «Великої Греції» не знайшла схвалення на конференції, що, зрештою, втілилось у загальну згоду на позбавлення Патріархії всіх політичних і адміністративних функцій, домінуюче налаштування учасників конференції проти дискримінації історичної церковної інституції забезпечило тяглість в існуванні Константинопольського Патріархату як центру православного світу.

Список використаних джерел та літератури

- Гончар Ю. Б., Коростельова А. С., 2022. Константинопольський патріархат після Першої світової війни (1918 – 1922 рр.), *Вісник аграрної історії*, 39-42, 154-167.
- Ермилов П. В., Чибисова А. А., 2018. «Всеправославный лидер»: Лозаннская конференция и роль Константинопольского патриархата в православном мире, *Диалог со временем*, 63, 186-199.
- Ермилов П. В., Чибисова А. А., 2018. Трактовка роли Лозаннской конференции в истории Константинопольского патриархата в греческой историографии XX в.: стереотипы и реали, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2 (24). Июль-Декабрь, 207-219.
- Baş Mustafa, 2018. Lozan Antlaşması ve Fener Patrikhanesi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 65, 281-292. [in Turkish].
- Bayar Yeşim, 2014. In pursuit of homogeneity: the Lausanne Conference, minorities and the Turkish nation, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 42, 1, 108-125. [in English].
- Erdal İbrahim, 2004. Türk Basınına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu'nun İhracı Meselesi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 33-49. [in Turkish].
- Erdem Nilüfer, 2016. Lozan Görüşmeleri Sırasında Patrikhane Meselesi Karşısında Patrik Meletios'un Yunan Kaynaklarına Yansıyan Yaklaşımı, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI, 33, 105-134. [in Turkish].
- Events in Constantinople. Refet Pasha and Angora. From a diplomatic correspondent, 1922. The Daily Telegraph, December 13, 11. [in English].

From the Secretary of State (Hughes) to the Ambassador in France (Herrinck), October 27, 1922, 1923. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. Washington, 2, 886-888. [in English].

Gains at Lausanne in private meetings; Allies and Turks Closer to Agreement Than Official Records Indicate. No trading of populations. Turks Have Virtually Agreed to Let the 200,000 Greeks Remain in Constantinople, 1923. The New York Times, January 8, 3. [in English].

Greek patriarch asks guarantees of Turks. Fears Future of Orthodox Communicants, 1922. The Tampa Tribune, October 29, 10. [in English].

Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922 – 1923: Records of the Proceedings and Draft Terms of Peace, His Majesty's Stationary Office, 1923. London. [in English].

Lausanne Peace Treaty VI. Convention Concerning the Exchange of Greek and Turkish Populations Signed at Lausanne, January 30, 1923. [in English].

May shift Patriarchate; Greek Hierarchy Will Quit Constantinople if Guarantees Are Inadequate, 1922. The New York Times, October 14, 3. [in English].

Patriarch at Constantinople, 1923. The Age, January 5, 9. [in English].

Rising Turkish hopes, 1923. The New York Times, January 6, 12. [in English].

The Patriarch's Threat, 1922. Liverpool Post and Mercury, October 26, 6. [in English].

The Secretary of State to the Special Mission at Lausanne. December 21, 1922, 1923. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, II, 783. [in English].

The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State. Lausanne, December 16, 1922, 1923. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, II, 776. [in English].

The Turk and the Patriarch, 1923. Newcastle Daily Chronicle, North Mail, January 12, 6. [in English].

Treaty with Turkey and other Instruments signed at Lausanne, July 24, 1923. [in English].

Turks more defiant after Paris breath; They Withdraw All Previous Concessions and Prepare a Treaty of Their Own. But allies remain united. Franco-British Bargain Assures Concerted Action – Conference Break-Up Expected Next Week, 1923. The New York Times, January 5, 4. [in English].

Uzun Hakan, 2013. Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi ve Lozan Konferansı Öncesinde Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922 – 20 Kasım 1922), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 14, 53, 329-350. [in Turkish].

Yildirim Onur, 2006. *Diplomacy and Displacement: Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922 – 1934*, Middle East Studies History, Politics, and Law, 326 p. [in English].

Δικαία Αποφασίς, 1923. Εκκλησιαστική Αληθεία, 7 Ιανουαρίου, 1, 1-3. [in Greek].

Μάμαλος Γεώργιος-Σπυρίδων, 2009. *Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως στο επίκεντρο διεθνών ανακατατάξεων (1918 – 1972): εξωτερική πολιτική και οικουμενικός προσανατολισμός*, Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). [in Greek].

Τσίρης Χρυσόστομος, 2018. *Η επίδραση των ελληνοτουρκικών σχέσεων (1923 – 2000) στην εκκλησιαστική πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου: από την ίδρυση του σύγχρονου Τουρκικού Κράτους ως τα τέλη του 20ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Θεολογική. Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας. Τομέας Ιστορίας, Δόγματος, Διορθοδόξων και Διαχριστιανικών Σχέσεων. [in Greek].

References

Baş Mustafa, 2018. Lozan Antlaşması ve Fener Patrikhanesi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 65, 281-292. [in Turkish].

Bayar Yeşim, 2014. In pursuit of homogeneity: the Lausanne Conference, minorities and the Turkish nation, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 42, 1, 108-125. [in English].

Erdal İbrahim, 2004. Türk Basınına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu'nun İhracı Meselesi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 33-49. [in Turkish].

Erdem Nilüfer, 2016. Lozan Görüşmeleri Sırasında Patrikhane Meselesi Karşısında Patrik Meletios'un Yunan Kaynaklarına Yansıyan Yaklaşımı, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI, 33, 105-134. [in Turkish].

Ermilov P., Chibisova A., 2018. «Vsepravoslavnyj lider»: Lozanskaya konferenciya i rol' Konstantinopol'skogo patriarhata v pravoslavnom mire, *Dialog so vremenem*, 63, 186-199. [in Russian].

Ermilov P., Chibisova A., 2018. Traktovka roli Lozanskoj konferencii v istorii Konstantinopol'skogo patriarhata v grecheskoj istoriografii XX v.: stereotipy i realii, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2 (24). Iyul'-Dekabr', 207-219. [in Russian].

Events in Constantinople. Refet Pasha and Angora. From a diplomatic correspondent, 1922. The Daily Telegraph, December 13, 11. [in English].

From the Secretary of State (Hughes) to the Ambassador in France (Herrinck), October 27, 1922, 1923. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. Washington, 2, 886-888. [in English].

Gains at Lausanne in private meetings; Allies and Turks Closer to Agreement Than Official Records Indicate. No trading of populations. Turks Have Virtually Agreed to Let the 200,000 Greeks Remain in Constantinople, 1923. The New York Times, January 8, 3. [in English].

Greek patriarch asks guaranties of Turks. Fears Future of Orthodox Communicants, 1922. The Tampa Tribune, October 29, 10. [in English].

Honchar Yu., Korostelova A., 2022. Konstantinopol's'kij patriarhat pislya Pershoyi svitovoyi vijni (1918 – 1922 rr.), *Visnik agrarnoyi istoriyi*, 39-42, 154-167. [in Ukrainian].

Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922 – 1923: Records of the Proceedings and Draft Terms of Peace, His Majesty's Stationary Office, 1923. London. [in English].

Lausanne Peace Treaty VI. Convention Concerning the Exchange of Greek and Turkish Populations Signed at Lausanne, January 30, 1923. [in English].

May shift Patriarchate; Greek Hierarchy Will Quit Constantinople if Guarantees Are Inadequate, 1922. The New York Times, October 14, 3. [in English].

Patriarch at Constantinople, 1923. The Age, January 5, 9. [in English].

Rising Turkish hopes, 1923. The New York Times, January 6, 12. [in English].

The Patriarch's Threat, 1922. Liverpool Post and Mercury, October 26, 6. [in English].

The Secretary of State to the Special Mission at Lausanne. December 21, 1922, 1923. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, II, 783. [in English].

The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State. Lausanne, December 16, 1922, 1923. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, II, 776. [in English].

The Turk and the Patriarch, 1923. Newcastle Daily Chronicle, North Mail, January 12, 6. [in English].

Treaty with Turkey and other Instruments signed at Lausanne, July 24, 1923. [in English].

Turks more defiant after Paris breath; They Withdraw All Previous Concessions and Prepare a Treaty of Their Own. But allies remain united. Franco-British Bargain Assures Concerted Action – Conference Break-Up Expected Next Week, 1923. The New York Times, January 5, 4. [in English].

Uzun Hakan, 2013. Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi ve Lozan Konferansı'ı Öncesinde Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922 – 20 Kasım 1922), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 14, 53, 329-350. [in Turkish].

Yildirim Onur, 2006. *Diplomacy and Displacement: Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922 – 1934*, Middle East Studies History, Politics, and Law, 326 p. [in English].

Δικαία Αποφασίς, 1923. Εκκλησιαστική Αληθεία, 7 Ιανουαρίου, 1, 1-3. [in Greek].

Μάμαλος Γεώργιος-Σπυρίδων, 2009. *Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως στο επίκεντρο διεθνών ανακατατάξεων (1918 – 1972): εξωτερική πολιτική και οικουμενικός προσανατολισμός*, Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). [in Greek].

Τσίρης Χρυσόστομος, 2018. *Η επίδραση των ελληνoturκικών σχέσεων (1923 – 2000) στην εκκλησιαστική πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου: από την ίδρυση του σύγχρονου Τουρκικού Κράτους ως τα τέλη του 20ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Θεολογική. Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας. Τομέας Ιστορίας, Δόγματος, Διορθοδόξων και Διαχριστιανικών Σχέσεων. [in Greek].

THE ECUMENICAL PATRIARCHATE OF CONSTANTINOPLE IN THE CONTEXT OF THE LAUSANNE CONFERENCE (1922 – 1923)

Yulia Honchar

Candidate of Historical Sciences,

Associate professor of the Department of World History and Archeology,

Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Anna Korostelova

Master of History, Kyiv

Abstract. The article researches the issue of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople in the post-war settlement between Turkey and Greece at the Lausanne Conference of 1922 – 1923. The role of the

patriarchate in the implementation of the Greek "Great Idea" project after the end of the First World War and the evaluation of the patriarchate's activities by the national Turkish government in Ankara are outlined. On the basis of the official protocols of the conference, the content of the discussions was researched the context in which the issue of patriarchy was considered at the conference was determined. The article focuses on the attempts of Patriarch Meletius IV to influence the decisions of the conference. With the involvement of the official periodicals of the Patriarchate, the Patriarchate's understanding of its own situation and the measures taken by it were revealed. On the basis of American and British periodicals, the public opinion in these countries regarding the removal of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople from the territory of the Turkish state and its influence on the positions of the leading participants of the conference is highlighted. The factors that influenced the decision of the conference regarding the patriarchy were determined.

Key words: *the Ecumenical Patriarchate of Constantinople, Greece, the Turkish state, the Greco-Turkish War (1919 – 1922), the Lausanne Conference, the Convention Concerning the Exchange of Greek and Turkish Populations, Great Britain, the USA, Greece, the Treaty of Lausanne.*